

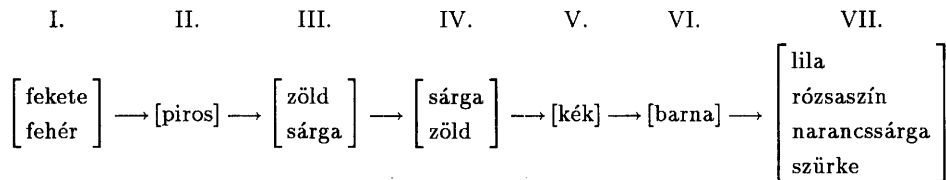
A.П. Василевич:

Исследование лексики в психолингвистическом эксперименте.
На материале цветообозначения в языках разных систем.

Наука, Москва 1987. 139 oldal.

A nyelvészeti kutatásoknak nem csekély hányadát alkotják azok a tanulmányok, amelyek a színnevezéseket vizsgálják. A színnévkutatás sok érdekességet rejt magában, hiszen a színnévrendszerek nyelvenként különbözőek még az európai kultúrkörön belül is, távolabbi nyelveket vizsgálva pedig a különbségek jóval szembeötlőbbek. Ezeket az eltéréseket a nyelvészek korok és nyelvészeti felfogások szerint más és más módon próbálták megmagyarázni. A szemantikában a mezőelmélethez kapcsolódó kutatások jelentős része vizsgálta a színnevezéseket, példaként arra, hogy a különböző nyelvekben egy-egy meghatározott szemantikai mező szerkezetileg eltérő lehet. A szemantikai mező elnevezést 1924-ben hozta létre G. Ipsen, majd 1931-ben Jost Trier a német intellektuális terminusokról írott monográfiájában és később cikkeiben kidolgozta elméletét a szemantikai mezőről, mely napjainkig is a szószemantika jelentős területe. Trier után a szókészlet számos fogalmi csoportját vizsgálták meg, ezek a vizsgálatok főleg a szótár jól elhatárolható köreire irányultak, mint a színnevek, rokonsági elnevezések, intellektuális képességek nevei stb., és ráirányították a figyelmet a nyelvre mint a gondolkodás szervezőjére. (Itt kapcsolódnak a vizsgálatok azokhoz az elméletekhez, amelyek szerint az ember világképének alakulásában döntő szerepe van az anyanyelvnek: pl. Leo Weisberger, Sapir és Worf hipotézise.) A színnevek esetében a színmező minden ember számára egyformán adott, és minden ember kénytelen ezt elemezni a nyelven keresztül. Mivel a spektrum színmezője folyamatos, az, hogy ezt a folyamatos mezőt az egyes nyelvek hogyan tagolják színnevekre, jellemző az adott nyelvekre.

A.P. Vasziljevics röviden összegzi könyvében a színnévkutatás irodalmát, külön kiemelve Berlin és Kay ismert és sokat vitatott tanulmányát (B. Berlin – P. Kay, Basic color terms, their universality and evolution. Berkeley, Los Angeles 1969). A nyelvtudomány szinte minden területének megvannak a maga „klasszikusai”, ilyen alapmű a színneveknél Berlin és Kay könyve. Alig van olyan színnevekkel foglalkozó tanulmány 1969 óta, amely ne kapcsolódna valamilyen szempontból hipotézisükhöz, és nem kivétel ez alól Vasziljevics tanulmánya sem. 98 különböző nyelvcsaládba tartozó nyelven elvégzett tipológiai vizsgálataikat alapul véve szerintük az alapszínnevek száma és megjelenési sorrendje bizonyos nyelvfejlődési fokozatokhoz, illetve korszakokhoz köthető. Egy hétfokú rendszert készítettek, amelyben a fokozatok a nyelvfejlődés stádiumait jelentik.

Eszerint az I. rendszerbe tartozó nyelvekben két alapszínnev van meg, és e szavak fókuszai a „fehér” és „fekete” területben vannak. A VII. és egyben leggyakoribb színnévrendszerben megtalálható mind a 11 alapszínnev, és egy ilyen színnévrendszerrel rendelkező nyelv Berlin és Kay szerint valaha az I. fokozatba tartozott, és végigjárta a következő fokozatokat (ha nem is pontosan ugyanebben a sorrendben és nem is mindet) az I.-től a VII.-ig.

A.P. Vasziljevics tanulmánya 15 nyelv színneveit vizsgálja. A nyelvek kiválasztásánál a szerző célja az volt, hogy e nyelvek különféle nyelvcsaládokat és különböző kultúrákat

képviseljenek. Az indoeurópai nyelvek közül az orosz, a bolgár, a szerbhorvát, az angol, a német a francia, a tadzsik és a dard, az uráli nyelvcsaládból a magyar és az észt, a törökből az üzbég és a kirgiz, a sémi-hámi nyelvek közül az amhara szerepel, valamint még az afrikai bamana és a japán.

A színnevek összegyűjtésénél fő szempont volt, hogy a könyv lehetőleg minél teljesebb képet nyújtson az adott nyelvek színnévrendszeréről, tehát nem csak az alapszínneveket választotta vizsgálata tárgyául, mint a színnevezésekkel foglalkozó írások többsége. A tanulmány pár mondatban említi e vizsgálati módszer fogyatékoságát, azt, hogy nincsenek egyértelmű kritériumok az alapszínnevek kiválasztására: „Нам известна всего одна попытка сформулировать объективные критерии отбора «основных» цветоименований (Berlin & Kay 1969), впрочем, даже и эти критерии далеко не безупречны.”

Megjegyzendő, hogy Berlin és Kay után mások is megpróbálták összefoglalni azokat a követelményeket, amelyeknek az alapszínneveknek meg kell felelniük (P. Kay – K. McDaniel, *Language* 54/3: 610–646; M. Koski, *Värien nimitykset suomessa ja lähisukukiellissä*. Savonlinna 1983; C. Mervis – E. Roth, *Language* 57/2: 384–405; A. E. Moss, *Lingua* 78: 313–320, 82: 313–332). A kiválasztásnál mindenekelőtt figyelembe kell venni a színek fizikai és a színnevek nyelvi tulajdonságait egyaránt. Az alapszínnevek általában egyszerű szavak, és nincs olyan toldalékjuk, amely megváltoztatná a színnév jelentését (pl. kék – kékes). Köznyelvi, egyjelentésű szavaknak kell lenniük. Lényeges, hogy a színrendszerben való helyük és más alapszínnevekhez való kapcsolatuk egyértelmű legyen. Az alapszínneveknek nem lehetnek lexikális valenciakorlátaik (pl. szürke – ősz), és akár melléknévi, akár főnévi funkcióban előfordulhatnak. Jellemző rájuk, hogy milyen képzőket vesznek fel, milyen szavakkal alkotnak összetételt. Az alapszínnevek összekapcsolódnak egymással (kékeszöld), a világos, illetve sötét melléknévvel (világoszöld), olyan tárgyak nevével, melynek természetes színe az adott alapszínnév (fűzöld, rubinpiros). Azonban a felsorolt — és fel nem sorolt — kritériumok ellenére is mindig akadhatnak olyan „határesetek”, amelyeknél nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy az adott színnév beletartozik-e az alapszínnevek csoportjába, vagy nem.

Visszatérve a tanulmány vizsgálati módszeréhez, maga a szerző is belátja, hogy a „teljesség igénye” is irreális elképzelés, mert valójában lehetetlen összegyűjteni egy-egy nyelv valamennyi szint jelentő szavát, hisz pl. némely angol szakszótárban közel 5000 színnév található. E nehézség áthidalására a szerző figyelembe vette a színnevek gyakoriságát. Csak azokat a színneveket vizsgálja, amelyek legalább háromszor fordultak elő az anyaggyűjtés során, illetve amelyeknek van analógjuk a többi nyelv szótáraiban. A színneveket az adott nyelvek értelmező szótáraiból, szövegekből és olyan beszélgetésekből gyűjtötte össze, ahol a megkérdezetteknek tájképek, természeti jelenségek, ruházatok stb. színeit kellett leírniuk.

A. P. Vasziljevics tanulmányát különféle kísérletekre és statisztikai megfigyelésekre építette, ezek közül itt csak a legfontosabbakat ismertetem. A vizsgált nyelvek színneveit szinonímacsoportokba rendezte, egy-egy csoportba azok a színnevek tartoznak, melyek a megkérdezettek legalább 66%-nál azonos színárnyalatot jelöltek a bemutatott színminták alapján (pl. az első csoportba tartozó magyar színnevek: fehér, tejfehér, patyolatfehér, hófehér, csillogó fehér). A legtöbb csoportot a hét európai nyelvnlé kapta, és a legtöbb színnév is ezekben a nyelvekben volt (bár e kettő nem minden esetben állt egyenes arányban egymással). A kísérlet alapján összesen 57 csoportot kapott, majd ugyanezzel a módszerrel a különböző nyelvek csoportjait hasonlította össze. Tehát két csoport akkor számít megegyezőnek, ha azok színneveinek minimum 66%-a azonos színmintákat jelöl. Az összehasonlításnál egyetlen olyan csoportot sem talált, melynek ne lett volna párja valamelyik nyelvben, tehát e csoportok olyan hálót alkotnak, amely befedi az egész színmezőt, és minden nyelv realizálja a szókészletében e háló valamely részét. Továbbá az összehasonlításban, két nyelv színnévrendszerét hasonlónak tekintette, ha a szinonímacsoportok 60–70%-a azonos volt a már ismert elvek alapján. A kapott eredmények szerint az európai nyelvek színnévrendszerei hasonlóak: a legkisebb egyezés 60,5% volt

az angol és az észet között, a legnagyobb pedig 73,5% volt az orosz és a bolgár között. Mind a tizenöt nyelvet vizsgálva a legkisebb egyezés 39,1% a tadzsik és a szerbhorvát között. Berlin–Kay rendszerével összevetve megállapítja, ha az európai nyelvek az utolsó, VII. szinten állnak, akkor ezekre jellemző a színmező mind részletesebb tagolására való törekvés. Megemlítendő, hogy e tagolás nemcsak az egyes nyelvektől, hanem a színmező kiválasztott területétől is függ. Legkevésbé a fekete, fehér, lila, narancssárga, barna és sűrű területek tagoltak, míg a legnagyobb változatosságot a piros, sárga, zöld és főleg a kék színek mutatják a szókészletben. A szinonimacsoportoknál a legnagyobb egyezés a nyelvekben a fekete–fehér színeknél volt, a legkisebb pedig a szürkénél (73,6% – 42,1%). (Ezek Berlin–Kay rendszerének is első és utolsó stádiumai!)

A tanulmány külön vizsgálja azokat a színneveket, amelyek bizonyos tárgyak elnevezéseiből alakultak ki, és a kapcsolat a tárgy és a színnév között még a mai nyelvhasználat számára is világos. Az ilyen színneveket kromatonimáknak nevezi. A kromatonimák 95%-a a vizsgált nyelvek közül az angolban (60%), franciában, németben és az oroszban van, ezek zöme a 20. században keletkezett. Ez összefügg a reklám és a színnevek mint szakszavaknak nagyarányú fejlődésével éppen ezeken a területeken. Kb. 300 olyan tárgyat gyűjtött össze, amely több nyelvben is színnév alapjául szolgál: pl. az arany 14 nyelvben, az ezüst, az ég, a hamu 12-ben, a smaragd, a kávé, a méz 11 nyelven stb. A kromatonimákat a szerző 10 csoportba sorolja be, és úgy véli, e csoportok bizonyos történeti fejlettséghez kapcsolhatók: 1. természeti jelenségek (ég, tűz, hó); 2. növényzet (fű, levél); 3. állatok (medve, varjú); 4. gyümölcsök, zöltségek (citrom, meggy); 5. élelmiszerek (kávé, tej); 6. virágok (rózsa, orgona); 7. drágakövek, fémek (rubin, arany); 8. emberek által létrehozott tárgyak (üveg, tinta); 9. színezők, festékek nevei (indigó); 10. összetett etimológiájú szavak (pl. ang. *Oxford blue*, ném. *Tizianrot*). Tehát az első négy csoporthoz köthető színnevek a természeti népekre, az utolsó három csoport színnevei pedig a fejlett kultúrával rendelkező népek nyelvére jellemző, a közbülső csoportok pedig átmeneti kategóriát képeznek Vasziljevics szerint.

A tanulmány az utolsó részben foglalkozik a színnevek időrendiségével, idetartozó vizsgálatait angol anyagon végezte el a szerző (a *The Shorter Oxford English Dictionary* — Oxford 1947. — alapján).

Kapott eredményei megfelelnek a fent leírt csoportosításnak: az 1–3. csoporthoz tartozó színnevek a legrégebbiek, a 8–10. csoporthoz tartozók a legfiatalabbak, és a 4–7. csoport kromatonimái mutatják a legnagyobb változatosságot az angolban. A megfigyelésekből még kiderül, hogy az ún. alapszínnevek jelentek meg legkorábban, és időben előrehaladva egyre gyorsabb a kromatonimák kialakulása (főnévből színnév keletkezése). Az azonos színterületet jelölő szavak csoportját összehasonlítva megállapítja, hogy a színek nyelvi megjelenésének sorrendje nagyjából megfelel Berlin és Kay elképzelésének.

A tanulmány eredményeit összefoglalva megállapítható, hogy míg az európai kultúrához tartozó nyelvek színnévrendszereiben sok közös vonás van, addig a többi vizsgált nyelvnél inkább a különbözőségek jellemzőek mind egymással, mind az európai nyelvekkel összevetve őket. A nyelvek színelnevezéseinek különbségei kulturális–történelmi eltérésekből adódnak, mindenütt csupán a lexikai állományt érintik, és sohasem a kommunikációs funkciót.

SIPŐCZ KATALIN